

NIKOLA FIRENTINAC I NJEGOVA POJAVA U DALMACIJI

Radoslav Bužančić

R. Bužančić
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Konzervatorski odjel – Split
Porinova 2,
HR-21000 Split
radoslav.buzancic@gmail.com

In the mid-15th century a number of foreign engineers arrived in Dubrovnik and Venetian Dalmatia to supervise the renovation of the defensive system so that it could withstand the inroads of the Ottoman. The article refers to a new document in which the excellent builder Pietro Angeli Santi is said to have gone with the Venetian envoy to the border of Bosnia in 1463. According to the mention of correspondence with Niccolo di Giovanni Fiorentino it is concluded that there was a connection between these architects and that they came to the area as engineering aid from the Papal West. Fiorentino's arrival in Dalmatia is accordingly dated earlier, in connection with a will drawn up in Venice in 1462.

Key words: *Niccolo di Giovanni Fiorentino, Trogir, Tremiti islands, Renaissance fortifications*

Teško je naći temu iz povijesti umjetnosti Dalmacije koju je akademik prof. dr. Igor Fisković u svojim studijama zanemario, ali ako je neka od njih do danas ostala njegova središnja preokupacija onda je to svakako pojava rane renesanse u našim krajevima tijekom 15. stoljeća. Stoga mi je posebna čast i iznimno zadovoljstvo svom dugogodišnjem prijatelju, kolegi i suradniku posvetiti prilog u kojem ću još jednom dotaknuti područje njegova najužeg znanstvenog interesa.

Odavno je poznato kako su sredinom 15. stoljeća u Trogiru zajedno djelovali splitski majstor Andrija Aleši, kamenar i graditelj podrijetlom iz Lješa i Nikola Ivanov, kipar i graditelj, poznatiji u literaturi kao Nikola Firentinac. Oba su majstora, kako se navodi u ugovoru za gradnju Trogirске kapele, skupa započeli radove u trogirskoj katedrali 1468. godine, a od tada ih nalazimo zajedno i na drugim trogirskim gradilištima sve do 1472. godine, kada su njihovi trogirski radovi privremeno prekinuti. Andrija i Nikola nastavili su zajedničko djelovanje u drugim sredinama tako da ih već iste godine nalazimo opet zajedno na gradilištima Splita.¹ Najznačajnije od njih je zvonik splitske katedrale gdje Nikola s Andrijom radi 1472. godine.² Taj je posao višekratno spomenut u dokumentima, za razliku od drugih zahvata na renesansnom uređenju splitskog Peristila, kao što su pregradnja palače Cipci i Grisogono za koje ne nalazimo pisanih potvrda.³

Nedugo potom, 1473. godine, majstori Andrija i Nikola solidarno izvode pročelje crkve augustinskog samostana *Santa Maria al Mare* na otoku San Nicola, u arhipelagu Tremiti.⁴ Zbog nespo-

¹ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Slovník umjetnikah Jugoslavenskih*, Zagreb, 1858., 9. Dokument je donio P. KOLENDIĆ, „Aleši i Firentinac na Tremitima“, in *Glasnik Skopskog naučnog društva* I, sv. I-II, Skoplje, 1926., 207.

² G. PRAGA, „Documenti intorno ad Andrija Alessi“, in *Rassegna Marchigiana* 3, Pesaro-Roma 1929., 20.

³ R. BUŽANČIĆ, „Prilozi za Nikolu Firentinca u Splitu i Trogiru“, in *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 41 (PPUD), Split, 2008., 301-314.

⁴ P. KOLENDIĆ, *op. cit.*, 205-214 (n. 1).

razuma oko plaćanja, taj je posao završio parnicom koju su godinama vodili majstori s augustincima nakon dovršetka posla. Ponovno čitanje tih dobro poznatih dokumenata u svjetlu novih arhivskih istraživanja, otvorilo je nove poglede na suradnju dvojice velikih graditelja Dalmacije 15. stoljeća.

Dakle davne 1925. godine, u „Glasniku skopskog naučnog društva” Petar Kolendić je objavio niz dokumenata vezanih uz zajednički zahvat Nikole Ivanova Firentinca i Andrije Alešija koji su gradili pročelje augustinske crkve na Tremitima. U tom se radu navodi kako je cijeli posao ugovoren za sedam stotina dukata. Gradnja je završena i većim dijelom isplaćena do 20. listopada 1473., a augustinci su izvođačima ostali dužni 76 dukata. Dug su obećali isplatiti do Uskrsa naredne godine. Zbog nepodmirena potraživanja, Firentinac i Aleši tužili su samostan papi Sikstu IV. Papa je bulom od 27. srpnja 1474. naredio da se stvar riješi u Splitu pred splitskim nadbiskupom. Zadužen je biskup Blaž Nikolin, dominikanac iz Dubrovnika, koji je za otočkog biskupa imenovan 1460. u Mantovi, kad je osnovana ta biskupija. U to vrijeme Blaž je mijenjao splitskog nadbiskupa, a spor je dijelom okončan 27. veljače 1475. kada su redovnici isplatili Andriju i Nikolu svotom od 46 dukata. Zbog neisplaćena ostatka od 30 dukata, 5. svibnja 1478. započeo je proces u kojem su, osim spomenutog iznosa, obojica majstora zatražila isplatu još 66 dukata zbog nekih dodatnih troškova koji ranije nisu bili spomenuti. Kako tužena strana nije došla na ročište, biskup je presudio u korist Andrije i Nikole, priznavši im ukupno trošak od 65 dukata. Parnica se ipak nastavila, a na ročištu od 17. srpnja 1478. majstori su ublažili zatraženu svotu novca, zbog čega je biskup htio poništiti raniju presudu i prihvatiti novu tužbu graditelja. Druga se strana žalila, istaknuvši da je biskupu nakon izricanja presude istekao mandat za suđenje u ovom slučaju, čime je proces u Splitu dovršen. Parnica je okončana poslije, po svojoj prilici prije veljače 1480., kako se navodi u jednom od kasnijih dokumenata.⁵ Parnicu su vodili majstor Andrija Aleši i Nikola Firentinac, s jedne strane, te don Ambrozije Milanac, prior samostana, s druge. Firentinac je zastupao Leonardo *quondam clerici de Rodj*, a u nastavku parnice graditelje su zastupali: *ser Luca Balistrach* i *Zanobij de Lapo aromatarij*, Firentinac iz Settignana, a fratre su zastupali: *Iohannis a Ducibus*, a poslije *Antonius Palazol de Albertis* pa sve do znamenitog Batiste iz Gubija.⁶

Dokumenti su prepuni imena, brojna među njima susrećemo i u drugim dokumentima, a posebno treba istaknuti kako su u parnicu uključeni brojni ugledni Splićani. S jedne strane je to prirodno jer je parnica u Splitu, ali sve to ipak ukazuje na domet sredine koja može na problemu okupiti toliki broj glasovitih pravnika (sl. 1).

Pozornost ovdje na tren treba posvetiti nekim navodima iz parnice, prvenstveno dodatnim troškovima koje su Nikola i Andrija potraživali od redovnika, a to su, među inima: izrada dvije figure *spiritela* za kimu vrata, za koje je obećana isplata 6 dukata kad se postave, jer nisu postojali *in disegno*, isplata od 5 dukata za jednu pošiljku poslanu iz Rima, potraživanje od 10 solida za troškove kancelara Bertama de Lappa, potraživanje 6 solida za troškove pošiljke dva pisma Petru Angeliju, potraživanje od 7 dukata za putovanja i pošiljke za Zadar, Šibenik, Trogir, 15 dana s *compagnom* i pomoćnikom u Šibeniku, potraživanje od 6 dukata za put u Šibenik s istim kako bi primio isplatu novca (obojica su boravila ondje osam dana sa svojom družinom od njih osmorice).

U parnici se Aleši i Firentinac oslovljavaju s *compagno*, a to bi trebalo značiti drug, ili partner. Iz spomenutog navoda u dokumentu dade se rekonstruirati broj njihovih suradnika, koji je u jednom trenutku iznosio osam ljudi. O Alešijevim suradnicima i učenicima postoje brojni do-

⁵ *Ibidem*, 207.

⁶ T. RAUKAR, „Ser Baptista de Augubio, cives Spaleti“, *Congreso sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche*, n. 2 – *I rapporti demografici e popolativi*, Roma, 1981., 151-183. Hrvatski prijevod donosi T. RAUKAR, „Ser Baptista de Augubio, cives Spaleti“, in *Mogućnosti XXVI/1*, Split, 1979., 108-118.

Sl. 1. Portal pročelja augustinske crkve sv. Marije na Tremitima
 Fig. 1 Portal of the façade of the Augustinian Church of St Mary on the Tremiti

Sl. 2. Kružna kula uz ulaz u samostan augustinaca na Tremitima
 Fig. 2. Circular tower by the entry into the Augustinian monastery on the Tremiti

kumenti koji potpuno jasno profiliraju njegovu radionicu, makar zbog različitog značenja tog pojma o tome ne treba diskutirati na ovom mjestu.

Važno je, naprotiv, ovdje uočiti sasvim periferan spomen jednog imena koje je navedeno samo radi naplate troška poštarine dvaju pisama. Jasno je da su pisma izravno bila u svezi s Nikolinim i Andrijinim izvođenjem radova na crkvi augustinaca, jer se od redovnika tražilo podmićenje troška poštarine. Pisma su bila naslovljena na Petra Santija, kako se navodi u specifikaciji troškova, do sada nepoznate osobe s kojom su komunicirali majstori Aleši i Firentinac (sl. 2).

Tko je Petar Santi, doznajemo u dukali od 23. rujna 1463. godine kojom mletačka vlada odgovara Trogiranima na njihovo traženje da im se uputi netko stručan za provođenje iskopa kanala.⁷ U tom se dokumentu njima preporučuje *Petrus filius Angeli Santi*, najbolji od sličnih, koji se s Andrijom Priulijem nalazi negdje *ad partes Slauoniae*. Važno je podcrtati da se, uz značajnog graditelja, ovdje javlja visoki mletački dužnosnik kao i kod oporuke Nikole Ivanova sastavljene u Veneciji o kojoj će poslije biti riječi.

„Razumijevši vaš zahtjev, kojeg ste nam uputili, da se pobrinemo poslati vam nekog sposobnog iskopati onaj kanal, od kojih je Petar sin Angela Sanctija, najprikladniji od svih takve stvari napraviti, doista on je najbolji od onih koje imamo, nalazi se s plemenitim mužem ser Antoniom de Priolisom, našim poslanikom (*orator noster*) u slavenskim krajevima (*ad partes Slavoniae*). Ako se vama učini da je dobro zatražiti ga od rečenoga ser Antonija i ako on želi primiti se tog posla, pobrinite se da se posao započne i da ga se dovrši. Jer mi se nadamo da će on podučiti one Trogirane, da u najkraćem vremenu to naprave. Osim njega, među onima što ih imamo, nemamo nekog od sličnih ljudi (*similes homines*) koga bismo odavde mogli poslati. Doista oni vanjski (stranci) oko rečene stvari osobno moraju raditi. Pobrinite se da oni unutrašnji plemeniti i pučani, imaju novac kojim će platiti (*exborsare*), naime svaki od njih po svojim mogućnostima, kao što se dostoji, jer je ovo djelo na opću korist, udobnost i sigurnost, i zbog toga svi moraju dati prilog. Na kolegiju 23. rujna 1463.“⁸

U dukali se, uz ime Petra Angelija, spominje Antonio de Priolis, pripadnik znamenite mletačke plemićke obitelji Priuli iz koje potječu brojni dostojanstvenici, među kojima i nekoliko duždeva. Bio je mletački orator na dvoru Stjepana Vukčića Kosače, kako se čita u dokumentima iz 26. kolovoza 1461. i 29. prosinca 1464.,⁹ a u dokumentu iz Državnog arhiva u Veneciji Priuli nosi titulu *sindicum levantis*.¹⁰

U citiranoj dukali, izdanoj Trogiranima 23. rujna 1463., piše kako je s Antonijom Priulijem u slavenskim krajevima inženjer Petar Angeli Santi, za kojega se u citiranom tekstu tvrdi da je (*aptissimus ad similia*) najprikladniji od svih koje imamo za rad na kopanju kanala što su ga Trogirani tražili od dužda. Kakav kanal je u pitanju, dokument ne spominje, ali navodi da je na opću korist, udobnost i sigurnost i da svi, bili oni plemići ili pučani, moraju sudjelovati u trošku. Prva je pomisao da se radi o obrambenom kanalu između grada i kopna koji je bio sastavni dio obrambenog sustava od davnine. Taj se kanal stoljećima održavao, ali je naplavljeni dio sprudova uz gradske zidove uvijek bio potencijalna opasnost kod opsade.¹¹ Je li kanal osim obrambenog imao i neku drugu svrhu, nije iz dokumenta čitljivo. Kanal nekog akvedukta još nije pronađen, ali treba imati na umu kako je mlinica na Pantani dobila iznimno visoku branu i akumulacijsko jezero,

⁷ Dukala je donesena in R. BUŽANČIĆ, *Nikola Firentinac i trogirska renovatio Urbis*, Split, 2012., 143.

⁸ *Intellecta instantia, quam faciatis, ut provideamus mittere aliquem aptum ad cavandum illud canale, quia Petrus filius Angeli Sancti aptissimus ad similia, imo principalis illorum quos habemus, se reperit cum viro nob. s. Antonio de Priolis oratore nostro ad partes Slauoniae. si vobis videtur illum require a dicto s. Antonio, et si volet ad opus attendere, dari provideatis uti initium, et eam perfici, nam speramus, quod instruet illos Tragurinos ad fodendum in brevissimo spatio, absque eo quod habeamus mittere similes homines ex hinc. Verum quia illi de extra personaliter habeant operari in praedicta re, provideatis, quod illi de intus, nobiles et populares habeant pecunias exborsare, quilibet uidelicet eorum pro facultate sua ut conveniens est, quia opus hoc ad comunem utilitatem, comodum et securitatem tendit, et propterea omnes debent contribuere.*

Per collegium die 23 septembris 1463.

Kaptolski arhiv Trogir, kodeks 60: f. 130.

⁹ Antonio de Priolis, oratori designato ad ducem s. Savae Stephanum, committitur, ut primum Spalati capiat „informationem de stata et conditionibus provincie Bosniae...“, 26 Aug: 1461, Venetiis;

Orator venetus Antonius Guidoboni referit, ... ipsius ducis Stephani oratorem, Antonium de Prioli, advenisse, ... 29 Dec: 1464, Budaë.

Usp. E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium XXIII.*, Zagrabiae 1892., 256, 264.

¹⁰ ... *virum nobilem ser Antonium de Priolis indicum levantis...*, ASV, Avogaria di Comun, Raspe, 3650 (I), cc. 28r-29r.

¹¹ R. BUŽANČIĆ, *op. cit.*, 143 (n. 7).

prikladno za ostvarenje potrebnog hidrostatskog tlaka koji bi mogao opskrbiti Trogir vodom, na način kako je to Dubrovniku izveo Onofrio della Cava. Kako su Trogirani još 1435. godine tražili od Venecije popločanje trga i na njemu izradu javne fontane, treba pretpostaviti da je ta zamisao šezdesetih godina 15. stoljeća još bila aktualna.¹²

Na put je Priuli krenuo mjesec dana prije izdavanja dukale, u kolovozu iste godine. Vjerodajnice od 26. kolovoza 1463. koje su mu prije puta uručene, jedan su od najznačajnijih dokumenata vezanih za razumijevanje misije i precizno opisuju cilj njegova puta.¹³ Iz toga bi se posredno mogla pretpostaviti i uloga Petra Angelija koji se tada nalazio s Priulijem. Iz ranije spomenute duždeve isprave dane Trogiranima jasno je samo to da je Antonio Priuli u rujnu 1463. bio u društvu Petra Angelija za vrijeme trajanja te njegove misije, a kako je Priulijeva misija započela mjesec dana prije, može se pretpostaviti kako su obojica zajedno upućeni iz Venecije u naše krajeve. U Priulijevoj vjerodajnici precizno je opisan zadatak koji treba obaviti. Misija treba započeti u Splitu saslušavanjem izbjeglica iz Bosne, samo dva mjeseca nakon njezina pada, kako bi se razjasnilo tamošnje stanje nastalo neposredno nakon rušenja kraljevstva. Mletačka vlada traži iscrpni izvještaji o stanju mjesta i gradova, kako onih koji su pali, tako i onih koji se još drže nakon pada Bosanskog Kraljevstva u lipnju iste godine.

Priuli je, kako čitamo u ranije spomenutom dokumentu, orator na dvoru Stjepana Vukčića Kosače (1404. – 1466.), gospodara velikog područja koje u sebi sadrži Ras, Hercegovinu, Boku kotorsku i dijelove Dalmacije. Kosača, koji je kao turski vazal uzeo titulu hercega sv. Save, često je mijenjao strane, otimajući teritorij susjednih kneževina, posebno Bosne. Napustivši savez s Turcima, čitavo je desetljeće dobivao pomoć sa Zapada, među ostalim i od napuljskog kralja Alfonsa V. od Aragona, zapovjednika papine vojske. Papa je uzaludno vjerovao da je Kosača jedan od važnih stupova obrane kršćanstva, a pomoć koja mu je poslana imala je strateški značaj kad su Turci počeli otimati dijelove njegove kneževine.

Papin strateški cilj, utvrđen na kongresu u Mantovi, bio je učvrstiti obranu Dubrovnika koji je trebao postati zapovjedno mjesto križarske rekonkviste, kako bi iz njega Pio II. mogao pratiti oslobađanje Konstantinopola. Za ostvarenje tog iznimno značajnog zadatka Dubrovčani su uspjeli od Rimske kurije izmoliti najboljeg arhitekta i inženjera kojega je zapadno kršćanstvo u tom trenutku imalo.

Tragajući za dokumentima u Državnom arhivu Venecije, Anne Markham Schulz pronašla je oporuku napisanu 10. srpnja 1462. godine, u kojoj se spominje *lapicida Nicolaus de Tigule* (Tigulić) *quondam ser Iohannis*.¹⁴ Boravak Firentinca na lagunama taj dokument ozbiljno podupire iako će neki reći da klesar Nikola Ivanov ne mora biti Nikola Firentinac o kojem je ovdje riječ. Ispravnost pretpostavke kojom se lapicida iz oporuke poistovjećuje s graditeljem trogirске kapele i drugih zahvata u Dalmaciji potkrepljuje činjenica što je jedan od izvršitelja oporuke Alviz Lando, poznati mletački humanist i visoki politički dužnosnik, senator, potestat Torcella, a poslije i *sindicus Levantis*.¹⁵ Uočljiva je sličnost obaju dokumenata, Firentinčeve oporuke, u kojoj se

¹² P. ANDREIS, *Povijest Trogira I*, Split, 1977., 171.

¹³ Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, kniga X, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium XXII.*, Zagrabiae, 1891., 266.

¹⁴ A. M. SCHULZ, „Niccolò di Giovanni Fiorentino in Venice: The documentary evidence“, in *The Burlington magazine* No. 1161-vol. 141, December 1999, 749-752. U dodatku članka donesena je transkripcija oporuke u kojoj se ostavlja mogućnost čitanja *Tigule* ili *Tiguli*.

¹⁵ Postoji rasprava o tome jesu li Alvise Lando i Lodovico Lando, spomenuti u povijesti Trogira, jedna ili dvije različite osobe, no ona za ovaj tekst nije presudna. Lucius u popisu gradskih kneževa misli da se radi o dvije različite osobe: „1470. *Alvise Lando*; 1471. *Lodovico Lando*“. U svojoj knjizi *Povijest Trogira*, P. Andreis navodi dva Landa kao knežev Trogira: „... 8 marzo 1470 ... Conte Lodovico Lando ... 16 settembre 1470 ... conte Alvise Lando, successo a Lodovico ... 20

uz graditelja nalazi mletački dužnosnik s jedne strane i ranije spomenutog dokumenta u kojem Trogirani traže od dužda tehničku pomoć radi kopanja kanala, a on nudi poznavatelja koji je u društvu Andrije Priulija, mletačkog oratora i poslanika.

Na oba se mjesta strani graditelj i umjetnik nalaze u pratnji visokog državnog dužnosnika. To na neki način podupire tvrdnju Anne Markham Schulz kako se u citiranoj oporuci vjerojatno radi o Nikoli Ivanovom Firentincu, graditelju Trogirске kapele i Šibenske katedrale koji je kao vanjski graditelj došao u Veneciju. Isto tako, ovo pokazuje kako su papini poznavatelji forme i graditelji, kao izravna vojna pomoć, stizali u ratom zahvaćene zone. Venecija je bila svojevrsan posrednik, a mletačka vlast je tome poklanjala iznimnu pozornost, priključujući pristigle umjetnike, u tekstu nazvane *illi de extra*, vlastitim političkim misijama. U tom svjetlu, izrada oporuke prije odlaska u područja ratnih operacija izgleda kao savim logičan dio protokola.

Ako je točna pretpostavka Anne Markham Schulz, Firentinac u Dalmaciju nije upućen prije konca 1462. godine. Prva pouzdana vijest o njegovu boravku na ovom prostoru jest ugovor o gradnji kapele franjevačkog samostana u Šibeniku, sklopljen 22. prosinca 1464. godine.¹⁶ Taj dokument unosi novo svjetlo u umjetnikov rani opus nastao nakon smrti pape Pia II. Franjevačke narudžbe, posebno ona vezana uz hvarski samostan, koji je tada bio u izgradnji, pokazuju kako je rano razdoblje boravka u Dalmaciji Nikole Firentinca bilo čvrsto vezano uz taj red i antitursku koaliciju Bosne i Venecije poticanu izravno od istog Pape.¹⁷ Neposredno prije pada Bosne, papa Pio II. je bulom od 16. veljače 1463. zatražio na Generalnom zboru Reda u Asizu ujedinjenje dviju hrvatskih kustodija u jednu pod nazivom Vikarije Bosne i Dalmacije. U kolovozu 1464. na Pašmanu je održan kapitul ujedinjenja Bosansko-dalmatinske provincije sa sjedištem u Zadru. Vjerojatno su iz istog doba dobre veze Nikole i bosanskih i dalmatinskih franjevaca, pa iako druga Nikolina djela, u franjevačkom samostanu u Orebićima i franjevačkom samostanu na Hvaru, nisu precizno datirana, ona bi mogla biti u svezi s ranim doticajem Nikole s franjevačkom provincijom i dobrim odnosima koje je imao s tim redom.

Na Hvaru je Nikola boravio, po svoj prilici, u vrijeme početka gradnje franjevačkog samostana osnovana 1461., a čija je gradnja započeta oko 1465. godine, kada nastaje reljef Bogorodice s

---

gennaio 1472... Conte Lodovico Lando, ad Alvise Lando successo". Usp. P. ANDREIS, *Storia della città di Traù, opera di Paolo Andreis nobile della città stessa. Pubblicata per cura di Don Marco Perojević*, Spljet, 1909., 169, 170, 171.

Budući da su Lodovico i Alvise dva oblika istog imena, Cvito Fisković smatra da se radi o jednoj te istoj osobi; C. FISKOVIĆ, „Alešijev reljef u Londonu“, in *Peristil* 10-11 (1967.-1968.), Zagreb, 1969., 49, bilj. 20.

A. Markham Schulz piše da je trogirski knez Alvise Lando, povezan s brojnim gradnjama na trogirskom trgu u drugoj polovici 15. stoljeća, značajan mletački političar, kojega se identificira kao Ludivico di Marino Lando. On je 1464. bio potestat Torcella, sindik i providur Levanta 1475., član Kolegija mudrih za pitanje Teraferme, providur Friulija, kao član Kolegija mudrih za pitanje rata, bio je savjetnik kod opsade Skadra, *ambassador* 1480. na dvoru Matije Korvina; usp. E. A. CICOĞNA, *Delle Inscrizioni Veneziane Raccolte Ed Illustrate*, vol. 5, Venezia, 1842., 486; A. MARKHAM SCHULZ, *Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc.*, J. BELAMARIĆ (ed.) Venezia, 2001., 42-51. Danko Zelić dijeli to mišljenje i piše kako se neprijeporno radi o jednoj osobi. Usp. D. ZELIĆ, „Jakov Florijev, trogirski klesar 15. Stoljeća“, in *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32, Zagreb, 2008., 34. Monique O'Connell navodi kako pravničku karijeru Alvize di Martino Lando započinje 1467. kada se spominje kao *auditor nuovo*, trogirski je knez 1470., a u *Avogariu* se poslije vraća tri puta 1479., 1480. i 1483. Usp. M. O'CONNELL, *Men of Empire: Power and Negotiation in Venice's Maritime State*, Baltimore, 2009., pogl. IV, bilj. 121.

¹⁶ E. HILJE, „Nikola Firentinac u Šibeniku 1464. godine“, in *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26, Zagreb, 2002., 7.

¹⁷ N. DUBOKOVIĆ, *Hvar*, Hvar, 1961., 26. Hvarski biskup Toma Tomasini, koji je bio papinski legat u Bosni, zamolio je papu Pia II. da izda dekret o utemeljenju franjevačkog samostana u Hvaru, što je Papa i učinio godine 1461. Samostan blažene Gospe od Milosti sagrađen je uz kapelu sv. Križa. S gradnjom crkve započelo se 1465. Renesansni klaustar gradio se od 1465. do 1571., a završen je oko 1489. Gradio ga je šibenski majstor Rade.

Sl. 3. Kružna kula na tvrđavi u Glamoču
Fig. 3. Circular tower on the fortress in Glamoč

Djetetom.¹⁸ Njegove bliske veze s bosanskim franjevcima, za koje je odradio nekoliko značajnih narudžbi, potvrđuje i izrada reljefa Bogorogice s Isusom u naručju iz Orebića.¹⁹

Sve to implicitno upućuje na povezanost njegove pojave u Dalmaciji s tehničkom pomoći koja je pred Papinim najavljenim dolaskom u Dubrovnik stizala s druge strane Jadrana. Pomoć papinskih država, aragonskog kralja Alfonsa, mletačkog dužda, milanskih i burgundskih vojvoda bila je već ranije upućena Dubrovniku i susjednim vladarima koji su predstavljali bedem kršćanstva od hercega Stjepana Vukčića Kosače na jugu, kralja Tomaša i njegova nasljednika Stjepana Tomaševića do Nikole Iločkog i Hunjadija na sjeveru.

Tu pretpostavku potvrđuje i veza između Firentinca i Santija, zabilježena početkom sedamdesetih godina u korespondenciji dok je prvi boravio na Tremitima. Štoviše, oba su majstora stigla u Dalmaciju na isti način i otprilike u isto vrijeme, po svoj prilici s istim ciljem. Santi se očito vratio u okružje iz kojega je poslan, a Firentinac je u Dalmaciji pronašao novu domovinu u kojoj je ostao do kraja života.

Odgovor Zapada na otomanski prodor i zauzimanje Konstantinopola 29. svibnja 1453. godine bio je polagan. Tek je šezdesetih godina 15. stoljeća ostvarena kompaktna linija obrane kršćanstva u koju su se uključile dotad zavađene zemlje, republike, kneževstva i kraljevstva. Protezala se od Venecije i Dubrovnika pa sve do Ugarske. Diplomacija Pape Pia II., koji je na čelo Crkve stupio u kolovozu 1458., dvije godine poslije herojske obrane Beograda od Mehmeda II. i njegovih saveznika, uspjela je ostvariti koaliciju kojoj su se pridružili herceg Stjepan Vukčić Kosača, kralj Stjepan Tomašević, kralj Nikola Iločki i Hunjadijev nasljednik kralj Matijaš Kor-

¹⁸ D. DOMANČIĆ, „Reljef Nikole Firentinca u Hvaru“, in *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 12, Split, 1960., 172-179.

¹⁹ Samostan se gradi 1470., spominje se u ugovoru s dubrovačkim graditeljima 1479., a odluka vijeća umoljenih o dodjeli zemalja je iz 1480. Usp. C. FISKOVIĆ, „Franjevačka crkva i samostan u Orebićima“, *Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470-1970*, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., 39-46; I. IPŠIĆ, „Vlasništvo nad nekretninama crkvenih i samostanskih ustanova na orebičkome području u 19. stoljeću“, in *Povijesni prilozi* 44., Zagreb, 2013., 245.

Sl. 4. Dubrovačka kula Minčeta
Fig. 4. The Dubrovnik tower of Minčeta

vin. Političke korake pratila je i izravna vojna pomoć, poduprta financijskim sredstvima koja su prikupljali papini kardinali širom Europe. Obrambeni sustavi ojačani su suvremenim oružjem koje su pratili utvrđivanje i modernizacija starih obrambenih sustava. Vatreno oružje pristiglo je zajedno s ljevačima topova.²⁰

Tragovi utvrđivanja polovicom 15. stoljeća mogu se razaznati u slojevima višekratno pregrađenih tvrđava podignutih na stoljetnom limesu kršćanstva i islama. Potvrda se može naći u prvom kontaktnom teritoriju što se povijesno naziva Završje. Tu su bile iznimno značajne utvrde Livna, Glamoča i Duvna koje su polovicom 16. stoljeća pale u osmanske ruke.

U zidinama glamočke tvrđave jedva se naziru ostaci cilindrične kule s kordonskim vijencem i škarpom iz 15. stoljeća jer je kamen s njezina lica jednostavno poskidan. Ostaci glamočke utvrde tek su sitan trag velike graditeljske aktivnosti prestižnih renesansnih graditelja na teritoriju koji je zbog diskontinuiteta ostao bez sačuvanih dokumenata s radiranim slojem renesansne arhitekture koja se istodobno razvijala na drugoj strani Jadrana (sl. 3).

Najznačajniji pothvat tog doba na ovom prostoru bila je obnova fortifikacijskog sustava renesansnog Dubrovnika. Od prosinca 1459. do svibnja naredne godine, Vijeće umoljenih devet je puta raspravljalo prije nego je donijelo konačnu odluku o obnovi gradskih utvrda. Vijeće je 26. listopada 1460. godine ovlastilo svog veleposlanika pri papinskoj kuriji da od njih zatraži pomoć u vidu inženjera koji bi osuvremenio obrambeni sustav.²¹

Dokumenti iz dubrovačkog arhiva, koje je objavila Harriet Caplow, pokazuju kako je diplomatska misija na papinom dvoru uspjela pa je u grad poslan Firentinac Michelozzo di Bartolomeo radi obnove njegovih utvrda, koji je u gradu već 1461. godine, kako se čita u dokumentima Vijeća umoljenih.

Grad je dobio jednog od najcjenjenijih *ingeniaria* kao izravnu vojnu pomoć kojom su se trebale modernizirati kule i bastioni te pripremiti obrana, posebno od artiljerije koja se ubrzano razvijala i tehnički usavršavala.

²⁰ I. FSKOVIĆ, Dubrovački „Zelenci“, in *PPUD* 31, Split, 1991., 165.

²¹ Doc 2. *Prima pars est quod in commissione danda ambassiatori nostro ituro in Curiam Romanam poni debeat unum capitulum pro ingeniario inveniundo.* (*Cons. Rogatorum.*, m, I6, fol. I8I). In H. McNEAL CAPLOW, „Michelozzo at Ragusa: New Documents and Revaluations“, in *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 31, No. 2, May 1972, 111.

Obnova dubrovačkih zidina nije bila samo gradnja Minčete;²² još je zahtjevniji bio sustav ojačanja bedema gradnjom antemurala, braga i kazamata (sl. 4).

O povezanom sustavu obrane i utvrdama ovog vremena, od Herceg Novog preko Mostara, Bosne i Iloka s Panonijom, nije se do sada pisalo, pa ta tema tek treba dobiti svoje mjesto u znanstvenoj literaturi.

Pojava iznimno dobrih *vanjskih* inženjera u ovim krajevima polovicom 15. stoljeća usko je povezana s pripremom križarske vojne protiv Otomana. Dolazak Petra Angelija Santija i Nikole Firentinca u mletačku Dalmaciju, u isto vrijeme kad u Dubrovniku djeluju Michelozzo di Bartolomeo i drugi firentinski umjetnici, među kojima su i vrsni ljevači metala, pripada političkom trenutku koji je trebao biti odgovor cijelog kršćanstva sultanu Mehmedu Osvajaču nakon pada Istočnog Rimskog Carstva. Pripreme za papinu rekonkvistu Konstantinopola održane su na čuvenom *Concilio* u Mantovi (1459. – 1460.).

U razjedinjenoj političkoj stvarnosti na granici kršćanske Europe, ni Papina nastojanja za ujedinjenjem snaga kršćanskog zapada nisu bolje prošla od iščekivane križarske vojske. Iako se flota pojavila pred Anconom, Papa Pio II. nije je dočekao jer ga je u tom gradu zatekla smrt 14. kolovoza 1464. godine. Pad Bosne i smaknuće Stjepana Tomaševića 25. svibnja 1463., kao i smrt Pape Pia II., otrijeznili su Zapad koji je počeo gubiti nadu u pobjednički pohod koji je na čelu s Papom trebao spasiti Bosnu, Istočnu crkvu i u kršćanske ruke vratiti Konstantinopol.

Pripreme su ipak velikim dijelom bile obavljene, posebno na istočnoj obali Jadrana u mletačkoj Dalmaciji i u Dubrovniku gdje su podignute i modernizirane brojne utvrde. Sudeći po oskudnim dokumentima, Petar Angeli jedan je od značajnih graditelja, poznavatelj hidraulike i forme. Nalazio se s mletačkim dužnosnikom *ad partes Sclavoniae* sa zadatkom utvrđivanja putova prema Bosni za potrebe protuudara i preuzimanja Bosne od Turaka. Bio je u vezi s Nikolom Firentincem, po svoj prilici i za njegova sudjelovanja u mletačkoj misiji protuosmanske koalicije. Za razliku od Nikole Ivanova, Petar Angeli Santi vratio se u Italiju, kao što su to učinili Michelozzo 1464. i brojni drugi, a njegov rad, osim savjetodavne suradnje s Alešijem i Firentincem na Tremitima, do sada nije prepoznat.

---

²² A. DEANOVIĆ, „Predziđe dubrovačke Minčete u zamisli Michelozza“, in *PPUD* 21 (Fiskovićev zbornik I), Split, 1980., 302-312.

NICCOLO DI GIOVANNI FIORENTINO AND HIS APPEARANCE IN DALMATIA

In the middle of the 15th century, fortifications were being renewed and new Renaissance forts being built, in Dubrovnik in the south, in Bosnia and neighbouring duchies, in Ilok in Pannonia and off northwards. This wide-ranging renovation was being carried out as part of the preparations for a crusade to liberate occupied Constantinople, capital of the Eastern Roman Empire. The implementation unfolded slowly at the beginning, but after the election of a Tuscan from the Piccolomini family as Pope Pius II, it became the imperative task of Christendom. The fall of Bosnia quickened the pace of the works, a new assignment taking the place of the original objective: to defend the new line of demarcation with the Ottomans and to regain the lost kingdom. Dubrovnik had prepared for a crusade much earlier, from the beginning of the fall of Constantinople. On October 26, 1460, the Senate authorised its ambassador to the Papal Curia to seek help in the form of an engineer to update its defensive system.

Documents from the Dubrovnik archives show that the diplomatic mission was well received in the Vatican, and the Florentine Michelozzo di Bartolomeo was dispatched to the city to renew the fortifications. He appeared in the city and set to work as early as 1461. The city got one of the most highly appreciated engineers by way of direct military aid, which they would use to modernise towers and bastions and prepare the defence, particularly against artillery, which was rapidly developing and advancing technically.

The appearance of skilled foreign engineers in this region in the mid-15th century was recorded in Venetian Dalmatia as well. The arrival of Pietro Angeli Santi and Niccolo di Giovanni Fiorentino from Central Italy at the very time when Michelozzo di Bartolomeo and other Florentine artists were at work in Dubrovnik, including some excellent metal founders, belongs to the same moment in politics. A new document mentions Pietro Angeli Santi as a first-rate architect who in 1463, in the train of the Venetian envoy, went to the war zone on the border of Bosnia. His correspondence with Niccolo di Giovanni shows that these builders were connected, and that they came to the region with the same purpose, in the context of Western aid. So far the earliest documented reference to Niccolo has placed him in Šibenik in 1464. According to this, the purpose of his journey to Dalmatia was to aid the crusading movement against the Ottoman inroads into the west, and must have happened much earlier, probably in 1462, as read in his will. Unlike Niccolo, Pietro Angeli Santi returned to Italy, as did Michelozzo in 1464 and many others, and his work, apart from his advisory services to Aleši and Fiorentino on the Tremiti, has not yet been identified.

Ključne riječi: *Nikola Firentinac, Trogir, Tremiti, renesansne utvrde*